

Mannen van Gods Woord

Mannen van Gods Woord

De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-2018

Redactie HANS VOLLAARD en GERRIT VOERMAN

Hilversum
Verloren
2018

Illustratieverantwoording

Algemeen Nederlands Persbureau te Amsterdam (omslag, p. 8, p. 86) | Nationaal Archief (omslag) | Erdee Media Groep te Apeldoorn (omslag, p. 37) | Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (p. 10, p. 14, p. 78, p. 114, p. 176, p. 178, p. 180) | Historisch Museum Vriezenveen te Vriezenveen (p. 20) | Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg (p. 21) | Collectie Familie Lemans te Vriezenveen (p. 28) | Collectie John Exalto te Apeldoorn (p. 32) | Historisch Archief De Groene Amsterdammer (historisch.groene.nl) (p. 34) | Collectie A. Meeuwssen, Krabbendijke (p. 44) | Collectie C.S.L. Janse te Apeldoorn (p. 48) | ds. G.H. Kerstenschool te Yerseke (p. 55) | Collectie J.H. Schimmel te Woerden (p. 58) | SGP te Rotterdam (p. 86) | Evangelische Omroep en NOS Journaal te Hilversum (p. 106) | Jos Collignon te Amsterdam (p. 130).

Afbeelding op het omslag: ds. Hette Abma, onder meer partijvoorzitter van de SGP (1961-1985) en fractievoorzitter van de SGP in de Tweede Kamer (1971-1981).

ISBN 978-90-8704-717-7

© 2018 Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Layout: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

1	Inleiding. De SGP: een religieuze partij in een democratie GERRIT VOERMAN en HANS VOLLAARD	7
2	Staatkundig gereformeerd verleden. Ontstaan en overleven van een protestpartij FRED VAN LIEBURG	19
3	Kerk, school en partij. De SGP als politieke representatie van de bevindelijk gereformeerden JOHN EXALTO	47
4	Van theocratie naar godsdienstvrijheid. De SGP over religie en politiek KLAAS VAN DER ZWAAG	69
5	Een gespannen relatie. De SGP en de vrouw HENK POST	93
6	Meebewegende stabiliteit. Organisatie en aanhang van de SGP JOOP VAN HOLSTEYN, RUUD KOOLE en JOSJE DEN RIDDER	119
7	De SGP ingetekend. De geografische spreiding van de staatkundig gereformeerde kiezers tussen 1918 en 2017 RON DE JONG	149
8	Getuigen of samenwerken? De SGP in de politieke praktijk HANS VOLLAARD en RICK VAN WELL	167
	Dankwoord	200
	Bijlage	201
	Gebruikte afkortingen	203
	Personenregister	204
	Over de auteurs	206

I Inleiding

De SGP: een religieuze partij in een democratie

GERRIT VOERMAN EN HANS VOLLAARD

Op 24 april 2018 bestaat de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) honderd jaar. Daarmee is zij verreweg de oudste – en ook de enige vooroorlogse – politieke partij die in de Tweede Kamer is vertegenwoordigd. Lange tijd speelde de kleine SGP een rol in de marge van de Nederlandse politiek. Sinds haar steun aan het eerste minderheidskabinet-Rutte (2010-2012) is ze meer in de schijnwerpers komen te staan. Premier Mark Rutte omschreef de partij toen als ‘een leuke partij met leuke mensen’.¹ De SGP roept echter ook andere associaties op, van mannen uit zwartekou-senkerken die op grond van de Bijbel tegen een politieke rol van vrouwen zijn, en abortus en euthanasie ten strengste afwijzen. Veel meer is er buiten haar achterban echter niet over de SGP bekend. Haar honderdjarig bestaan is daarom een goede aanleiding voor een studie naar deze partij in al haar facetten.

Een stabiele en gouvernementele partij

Een opvallend kenmerk van de SGP is allereerst haar electorale stabiliteit: in 1922 maakte de partij haar opwachting in de Tweede Kamer en sindsdien was zij bij elke verkiezing goed voor twee à drie Kamerzetels (zie ook tabel 1 in de bijlage achter in deze bundel). Het verhaal wil dat daarom opinie-onderzoekers het aantal SGP-kiezers in hun enquêtes gebruiken om het representatieve gehalte van hun peilingen te bepalen. De SGP kent echter nog meer constanten in haar geschiedenis. Zoals Ron de Jong in zijn bijdrage aan dit boek laat zien, heeft de partij gedurende haar lange bestaan vooral kiezerssteun gekregen in de zogeheten Biblebelt of Refogordel, die loopt van Zeeland via de Alblasserwaard, de Betuwe en de Veluwe naar de kop van Overijssel.

De SGP staat ook te boek als een gouvernementele partij. Dat zou betekenen dat ze geen oppositie voert om een regering weg te sturen, maar bij elk voorstel afweegt of dat strookt met de staatkundig gereformeerde wensen. Omdat volgens de SGP de overheid is ingesteld door God, is gehoorzaamheid inderdaad geboden. Niettemin heeft de SGP ook luid en duidelijk protest tegen de regering gevoerd, binnen én buiten het parlement. Al snel naar haar intrede in de Tweede Kamer droeg ze in 1925 zelfs bij aan de val van het door premier Hendrik Colijn geleide

1 *Reformatorsch Dagblad*, 3 maart 2011.

SGP-leider Kees van der Staaij spreekt op 16 maart 2013 het hoofdzakelijk mannelijke publiek toe op de jaarlijkse partijdag, waarop werd besloten vrouwen op kandidatenlijsten toe te staan.

coalitiekabinet van christelijke partijen, toen ze een amendement kreeg aangenomen om de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging bij het Vaticaan te beëindigen. Naar de naam van haar medeoprichter, het eerste Tweede Kamerlid van de SGP en haar langdurig leider, is deze crisis als ‘de Nacht van Kersten’ de geschiedenisboeken ingegaan. Verder voerde de SGP in haar beginjaren felle actie tegen de vaccinatie- en verzekeringsplicht. Vervolgens liet ze in de jaren dertig van de twintigste eeuw scherp protest horen tegen het landbouwbeleid van de kabinetten-Colijn, onder meer vanwege het ruimen van vee om de lage prijs ervan proberen op te drijven.²

In het interbellum heeft de SGP zich dus zeker niet uitsluitend gouvernementeel opgesteld. Na de Tweede Wereldoorlog was dat meer het geval, ook al was in 2001 andermaal het ruimen van vee, dit keer in het kader van de bestrijding van monden-klauwzeer, reden tot protest, bij monde van SGP-senator Gerrit Holdijk. Het was in een tijd dat de SGP sowieso moeite had met het regeringsbeleid. De paarse kabinetten van PvdA, vvd en D66 hadden de wetgeving ten aanzien van het homohuwelijk, de winkelsluiting op zondag, het bordeelverbod en euthanasie verder geliberaliseerd, wat allemaal lijnrecht tegen de christelijke principes van de SGP inging. Toen minister van Volksgezondheid Els Borst (D66) Jezus’ kruiswoorden ‘Het is volbracht’ in de paastijd aanhaalde om het einde van het langdurige wetgevingsproces over euthanasie te omschrijven, brak er iets bij de SGP. De partij diende samen met ChristenUnie en CDA haar eerste motie van wantrouwen in. Haar gou-

2 W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948. Een bibliocratisch ideaal* (Houten, 1990), 184.

vernemetele houding kende dus grenzen. Wel zou de SGP op andere vlakken met alle paarse partijen soms nauw samenwerken (zie daarvoor de bijdrage van Hans Vollaard en Rick van Well aan deze bundel).

Vaste beginselen

Een andere constante van de SGP is haar beginselprogramma. Veel opvattingen in haar eerste programma van 1918 komen terug in de meest recente versie uit 2000. Dat betekent echter niet dat de partij onveranderd is gebleven. Naar de structuur van een klassieke gereformeerde preek is haar ontwikkeling in drie punten te schetsen: 1. Oordeel, 2. Genade en 3. Toepassing. In de beginjaren van de SGP onder de dominees Gerrit Hendrik Kersten en Pieter Zandt klonk vooral de waarschuwing voor Gods oordeel over de verkeerde weg die Nederland was ingeslagen. Die voerde namelijk verder weg van het droombeeld van de SGP van de Nederlandse republiek in de zeventiende eeuw, waar de Bijbel de basis zou zijn geweest voor politiek en maatschappij, met de Gereformeerde kerk in een eigenstandige, bevoorrechte positie. Ook al was dat feitelijk niet het geval, toen zou nog uitwerking zijn gegeven aan een artikel over de rol van de overheid ten aanzien van godsdienst uit een van de kerkelijke geschriften, de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB).³ Dat voorschrift, vastgelegd in artikel 36 van de NGB, geeft aan dat de overheid een taak heeft om de ‘valse godsdienst’ te weren en de christelijke religie alle ruimte te geven (zie daarvoor de bijdrage van Klaas van der Zwaag in deze bundel). De SGP zag in de jaren twintig van de twintigste eeuw vooral in de opkomst van de katholieken haar ideaalbeeld van Nederland als gereformeerde natie bedreigd. Het feit dat de protestantse Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en – weliswaar schoorvoetender – Christelijk-Historische Unie (CHU) samenwerkten met de katholieken, vervulde haar met afschuw. En daar kwam ook nog bij dat de staat dwang uitoefende om tegen Gods wil in, vaccinatie, verzekeringen en stemmen te verplichten. De economische crisis van de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog en de watersnoodramp van 1953 waren in de ogen van de SGP daarom straffen van God voor het afvallige Nederland. SGP-voorman Kersten legde zich zelfs aanvankelijk neer bij de Duitse bezetting, omdat hij daarin Gods straffende hand in zag.⁴

Dat God spreekt via rampen en crises, is soms nog wel eens te horen. In 2009 zag SGP-fractievoorzitter Bas van der Vlies de economische crisis als ‘het spreken van God (...) die onze consumptiemaatschappij tot de orde roept en ons wakker schudt ...’⁵ Niettemin stelde de SGP zich vanaf de jaren zestig onder leiding van dominee Hette Abma genadiger en minder oordelend op, waarmee de tweede fase in de ontwikkeling van de partij aanbrak. In Abma’s ogen zou God zelf wel uit-

³ A. van der Schans, ‘Artikel 36 NGB in de schijnwerpers. Traditionele uitleg door SGP spoort niet met de geschiedenis’, in: *Protestants Nederland*, 5 (2015), 127-13.

⁴ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 221 en verder.

⁵ *Nederlands Dagblad*, 16 maart 2009.

Affiche voor de Tweede Kamerverkiezingen met Pieter Zandt als lijsttrekker.

eindelijk het onkruid van het koren scheiden, daarvoor had Hij de overheid niet nodig. Dat was ware theocratie, Godsregering (zie daarvoor de bijdrage van Klaas van der Zwaag). Gods Woord gold niet alleen als bron van oordeel en straf, maar ook als proclamatie van het goede leven hier op aarde. Dat zou de SGP dan ook moeten voorleven en uitdragen. Dat werd juist toen steeds lastiger, omdat het ooit zo religieuze Nederland vanaf de jaren zestig sterk seculariseerde. De bevindelijk gereformeerde achterban van de SGP zocht daarom maatschappelijk het isolement door de verdere uitbouw van de refozuil. Politiek gezien ging de SGP zich evenwel onder leiding van ingenieurs als Henk van Rossum en Van der Vlies in de Tweede Kamer en lokale bestuurders geleidelijk aan meer toeleggen op de praktische toepassing – de derde stap in haar evolutie. Daarbij werkte ze ook samen met andere partijen, zowel christelijk als niet-christelijk. In het gefragmenteerde partijpolitieke landschap ontpopte de SGP zich vervolgens onder leiderschap van Kees van der Staaij als volwaardige medespeler door het eerste en tweede kabinet-Rutte te ondersteunen.

Deze ontwikkeling van de SGP is intern niet zonder slag of stoot gegaan. De veranderende opvatting over theocratie is Abma lang niet door iedereen in dank afgenomen. Het droeg mede bij aan de oprichting van een stichting die als doel had de klassieke staatkundig gereformeerde beginselen te handhaven. Over het stemmen door vrouwen is vanaf het prilste begin verschillend gedacht binnen de partij, tot in haar leiding toe (zie daartoe de bijdrage van Henk Post in deze bundel). Door het toetreden van enkele vrouwelijke leden in de jaren tachtig van de twintigste eeuw laaide de discussie over de politieke rol van de vrouw hoog op. Mede door allerlei rechtszaken door buitenstaanders tegen het door de SGP gemaakte onderscheid tussen man en vrouw, heeft dat uiteindelijk in 2006 geleid tot de acceptatie van vrouwelijke leden en in 2013 tot de formele erkenning van de mogelijkheid van vrouwen om zich te kandideren voor de SGP. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 en 2018 kwamen vervolgens vrouwen ook daadwerkelijk op enkele SGP-kandidatenlijsten te staan. Dat ging het conservatieve kamp in de achterban van de partij al een aantal stappen te ver. Dat gold ook de samenwerking voor praktische politieke doeleinden met andere partijen in de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, gemeenteraden, Provinciale Staten en het Europees Parlement. Het is er niet van gekomen, maar uitgetreden SGP-leden hebben wel eens gesuggereerd een nieuwe landelijke partij op te richten die de aloude beginselen weer oversneden zou laten horen.

Religieuze partijen en de democratie

Een ander kenmerk van de SGP is dat het een religieuze partij is. Dat is op zich niet zo bijzonder. De Nederlandse politieke geschiedenis herbergt veel christelijke partijen, zoals het CDA, de ChristenUnie en diverse voorlopers van de PvdA en GroenLinks. Buiten Nederland zijn eveneens allerlei religieuze partijen aan te wijzen, van joods en hindoeïstisch tot islamitisch en christelijk. Er zijn ook protestantse partijen in het buitenland te vinden, van Scandinavië en Noord-Ierland tot Nicaragua en de Fiji-eilanden.⁶ Het religieuze karakter van deze partijen roept vaak de vraag op of ze wel democratisch zijn. Is een beroep op een heilige waarheid immers wel te rijmen met het sluiten van compromissen tussen allerlei diverse groepen en mensen? Ook de SGP is regelmatig als niet-democratisch omschreven, onder meer door PvdA-leider Joop den Uyl in 1984. Zo'n aanduiding is er niet zonder reden. De SGP wijst immers de volkssoevereiniteit af, omdat het gezag van God afkomstig is. Uit de doelstelling van het huidige, uit 2000 stammende beginselprogramma dat de partij 'streeft naar een regering van ons volk geheel op de grondslag van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods' klinkt niet meteen de bereidheid door dat iedereen mee mag doen om gezamenlijk tot besluiten te komen. Daarnaast zijn in artikel 4 van het beginselprogramma vrijheid van godsdienst en meningsuiting in het geding, aangezien 'ongeloofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideo-

6 P. Freston, *Protestant political parties. A global survey* (Aldershot, 2004).

logieën door de overheid uit het openbare leven [dienen] te worden geweerd.’ Verder geeft het programma nog steeds aan dat mannen en vrouwen een andere politieke rol zouden moeten hebben, wat op gespannen voet staat met het democratische principe van gelijkheid.

Vooral naar aanleiding van de opkomst van islamitische partijen in het Westen en het Midden-Oosten is er een wetenschappelijk en maatschappelijk debat gaande over de vraag hoe om te gaan met religieuze partijen die ondemocratische principes huldigen: moeten die worden verboden om te voorkomen dat zij de democratie ondermijnen door hun ondemocratische principes vrijelijk te propageren of zelfs bij een meerderheid in te voeren? Of zouden ondemocratische religieuze partijen juist door deelname aan de democratie hun religieuze opstelling matigen en de democratische spelregels en principes leren aanvaarden?⁷ Nu zijn er religieuze partijen in allerlei soorten en maten.⁸ Progressieve en christendemocratische partijen omarmen de democratie uit principe; bij hen is angst voor het behoud van de democratie sowieso niet op zijn plaats. De (aanvankelijke) wens van de SGP om vrouwen het passief en actief kiesrecht te ontzeggen en de vrijheid van meningsuiting in te perken zou echter het zelfcorrigerend vermogen van de Nederlandse democratie kunnen ondermijnen.⁹ Toch bleek in de praktijk de SGP geen gevaar voor de democratie te zijn geweest.

In het wetenschappelijke debat over het verband tussen deelname aan de democratie en de matiging van ondemocratische partijen wordt allereerst gewezen op het politiek-bestuurlijke speelveld als oorzaak.¹⁰ Met de stap om aan dat spel mee te doen, hebben religieuze partijen het democratisch spel in ieder geval tactisch geaccepteerd. De stap om de SGP op te richten om toegang te krijgen tot het politiek-bestuurlijke bestel is dus op zich al een democratische stap te noemen. Daar komt bij dat de partij erin slaagde om ook burgers een stem te geven in de Tweede Kamer die zich tot dan toe afzijdig hadden gehouden van de politiek. Deze vaak eenvoudige burgers waren nog maar beperkt nationaal georganiseerd en wachtten vaak lijdzaam af of ze tot het hemelse vaderland mochten binnengaan. De SGP trad ook pas toe tot dat bestel toen de parlementaire democratie al enigszins geconsolideerd was, waardoor ze minder mogelijkheden had om het stelsel in ondemocratische richting bij te sturen – haar geringe omvang beperkte die speelruimte overigens nog verder. Wilde de partij nog enigszins invloed uitoefenen, dan moest ze wel gaan samenwerken met partijen die de staatkundig gereformeerde principes niet aanhingen teneinde langs deze weg alsnog een meerderheid voor (een deel van) haar wensen te ver-

7 J. Schwedler, ‘Can Islamists become moderates? Rethinking the inclusion-moderation hypothesis’, in: *World Politics*, 63 (2011), nr. 2, 347-376.

8 L. Ozzano, ‘The many faces of the political god. A typology of religiously oriented parties’, in: *Democratization*, 20 (2013), nr. 5, 807-830.

9 Vergelijk B. Rijpkema, *De grenzen van democratische tolerantie* (Amsterdam, 2015).

10 Zie voor de diverse oorzaken die hier behandeld worden: M. Brocker en M. Künkler, ‘Religious parties. Revisiting the inclusion-moderation hypothesis – introduction’, in: *Party Politics*, 19 (2003), nr. 2, 171-186; S. Tepe, ‘Moderation of religious parties. Electoral constraints, ideological commitments, and the democratic capacities of religious parties in Israel and Turkey’, in: *Political Research Quarterly*, 65 (2012), nr. 3, 467-485.

werven. Deelname aan het spel vergde zo in ieder geval een gematigder opstelling, zoals dat zeker op lokaal niveau bleek (zie daartoe de bijdrage van Hans Vollaard en Rick van Well in deze bundel).

Het is overigens niet alleen insluiting, maar ook bepaalde vormen van uitsluiting die de SGP tot een gematigder opstelling bewoog.¹¹ Associaties met ondemocratische islamitische bewegingen brachten de partij ertoe nadrukkelijker de grondrechtelijke verworvenheden van de zogeheten joods-christelijke cultuur te benadrukken. Ook haar afwijzing voor verdere onderhandelingen bij de kabinetsformatie van 2003 leidde tot verdergaande bezinning over haar opstelling, waarna ze zich meer in de media ging profileren, tegen haar vroegere aversie tegen televisie-optredens in.

Bovenstaande factoren leidden vooral tot gedragsmatige aanpassingen. Dat hoeft echter nog niet te betekenen dat het gedachtegoed is veranderd. Door mee te doen hebben in beginsel ondemocratische partijen als de SGP het spel tactisch aanvaard, maar dat hoeft nog niet te betekenen dat ze de democratie principieel omarmen. Er zijn echter diverse factoren aan te wijzen die er bij de SGP toe hebben geleid dat haar gedachtegoed is gematigd. Dat kwam mede doordat dat gedachtegoed rekbaar was. Hoe geharnast Kersten aanvankelijk ook zijn theocratische boodschap bracht, naderhand wist partijleider Abma daaraan een nieuwe invulling te geven die ruimte bood om het gedachtegoed te verzoenen met de democratie.

In de laatste vijftien jaar lijkt de SGP steeds meer nadruk te leggen op het bewaren van de ‘vrede in de stad’. Waren die woorden aanvankelijk nog bedoeld om aan te geven dat er slechts één soort vrede – gereformeerde vrede – was, naderhand bedoelden deze woorden uit het Bijbelboek Jeremia veeleer dat de SGP vooral ook beoogt de maatschappelijke rust te bewaren.¹² De rijke variëteit aan mogelijke interpretaties van de Bijbel leent zich er zo voor om andere, ook gematigder posities in te nemen. Zeker SGP’ers die (lokaal) bestuursverantwoordelijkheid dragen, zal een dergelijke opstelling aanspreken. Politici en bestuurders merken dat hun principes lang niet altijd eenvoudig in de praktijk toepasbaar zijn. Dat leidt net als eerder bij de ARP tot een grotere bescheidenheid ten aanzien van de mate waarin een politiek program uit het geloof kan worden afgeleid.¹³

Een andere interne factor is de emancipatie van de SGP-achterban zelf. Het hogere opleidingsniveau heeft geleidelijk aan naast andere leidsmannen dan dominees ook jongeren en vrouwen de gelegenheid gegeven zich te ontwikkelen en te manifesteren. Dat heeft uiteindelijk ook bijgedragen tot de wens van grotere gelijkheid tussen jong en oud alsook man en vrouw. Aanvankelijk leidde het naar binnen gekeerde karakter van de SGP en haar achterban ertoe dat niet-reformatorische groe-

11 L. Ozzano en F. Cavatorta, ‘Conclusion. Reassessing the relation between religion, political actors and democratization’, in: *Democratization*, 20 (2013), nr. 5, 959-968; 965.

12 D.J. Budding, ‘Zoek de vrede van de stad’, in: W. Fieret e.a., (red.), *Christelijke politiek in een gesecculariseerde samenleving. SGP in de 21^e eeuw* (Den Haag, 1999), 13-16; W. Visscher, ‘Breed beraad nodig over plaats religie’, in: *Reformatorisch Dagblad*, 20 januari 2005.

13 R. Zwart, *Gods wil in Nederland* (Kampen, 1996), 121-162.

Affiche van de SGP voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2002.

pen electoraal buiten beeld bleven. De verlokking om ook stemmen van katholieken, joden en conservatieven te trekken is echter toegenomen en zal het strak vasthouden aan gereformeerde waarheden verder kunnen temperen.

Van een volledige omarming van democratische principes zoals vrijheid en gelijkheid is bij de SGP evenwel nog geen sprake. Zoals toenmalig SGP-leider Van der Vlies het in 1998 bij de tachtigste verjaardag van de partij verwoordde, verkeert de partij eerder in de fase van tactische aanvaarding:

De SGP was, is en blijft voorstander van de parlementaire democratie. De ruim tachtigjarige geschiedenis van de SGP – met stip de oudste en de langst in het parlement vertegenwoordigende partij – is daarvan het beste bewijs. (...) Maar om nu de ongenormeerde democratie als ideaal in zichzelf te belijden, dát gaat te ver als tegelijk met droefheid moet worden vastgesteld dat de resultaten land en volk in vaarwateren sturen die niet of nauwelijks worden gevuld uit de Bron van levend water.¹⁴

¹⁴ B.J. van der Vlies, 'Moslims en liberalen ook bij SGP in veilige handen', in: *Reformatorsch Dagblad*, 13 januari 2005.